

ΜΑΡΙΑ ΖΗΛΕΜΕΝΟΥ - ΜΑΡΟΥΛΗ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1.- Ορισμός

Ο χρόνος της θητείας του αρχηγού του Κράτους, εμφανίζει, κατά γενικό κανόνα, δύο όψεις στην εξέλιξη της πολιτικής επιστήμης και στους θεσμούς του συνταγματικού δικαίου, από τις οποίες, η μεν πρώτη προσδιορίζει την ιδεολογική φύση του πολιτεύματος, η δε δεύτερη, καθορίζει την πολιτικοκοινωνική σημασία του λειτουργήματος σε συγκεκριμένο πλαίσιο συνταγματικής τάξης¹.

2. Ο προσδιορισμός της φύσης του πολιτεύματος

Το αξίωμα του αιρετού αρχηγού Κράτους δεδομένης πολιτειακής τάξης, πιστοποιεί την ωριμότητα των πολιτών μίας πολιτείας, οι οποίοι έχουν το γνώρισμα της εκλογικευμένης αναζήτησης που κατατείνει να υποτάξει ολόκληρο το σύστημα δικαίου στη δύναμη της ψήφου².

Αυτό σημαίνει ότι η μυθοποίηση θεσμών και οργάνων με την κληρονομική συνέχεια στο ύπατο αξίωμα της πολιτειακής πυραμίδας, παραμερίστηκαν προς όφελος ρυθμίσεων που ελέγχονται από την περιοδικότητα της εκλογής.

Από αυτό το ιστορικό υλικό διαμορφώθηκε και ο ορισμός της δημοκρατίας, η έννοια της οποίας πηγάζει μέσα από τη δύναμη της λαϊκής κυριαρχίας, ως μόνης άρχουσας αξίας στην εκλογική αντιδικία περιοδικών αναμετρήσεων με καθολικό αντικείμενο την αλλαγή θεσμών, αξι-

ωμάτων και οργάνων σε ολόκληρη την επιφάνεια της πολιτείας³.

Η δημοκρατία αντιδιαστέλλεται για τούτο από τα καθεστώτα προσωποποιημένης εξουσίας, ισόβιας χρονικής εμπέλειας αλλά και από τα πολιτεύματα της κληρονομικής διαδοχής.

Με τα δεδομένα αυτά, ορίζεται η έννοια και ο ρόλος της δημοκρατίας σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο πολίτευμα

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, γι' αυτό το λόγο, ως αιρετό όργανο, αποτελεί κριτήριο και μέτρο σύγκρισης άλλων επικαιρικών αξιών του πολιτειακού φαινομένου, με πρωταρχικό άξονα το χρόνο της θητείας του⁴.

Η θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας, είναι ο καταλύτης ανάμεσα σε μυθοποίηση και απομυθοποίηση της πολιτικής εξουσίας.

Θητεία σημαίνει εκτέλεση πρόσκαιρου καθήκοντος στο ύπατο αξίωμα της πολιτείας με την παρέμβαση των ψηφοφόρων. Η έννοια της προεδρικής θητείας εμπεριέχει νόημα κατάφασης στη δημοκρατία, γιατί, από το ένα μέρος, αποδεδμεύεται η εξουσία από τα μετακαλούμενα επικουρικά πρόσωπα και από το άλλο μέρος, απομυθοποιείται αυτή η ίδια εξουσία με την υπέρτερη θέληση της περιοδικής εκλογής από τους ψηφοφόρους⁵.

3. Ο καθορισμός της πολιτικοκοινωνικής σημασίας του λειτουργήματος του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Ο χρόνος της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας, καθορίζει και τη σημασία του λειτουργήματος σε αναφορά με το πολίτευμα, ως ένα σημείο τουλάχιστον.

Η θητεία ως χρονική περίοδος εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας, προσλαμβάνει διαφορετική κάθε φορά σημασία, επειδή ο ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας σε δεδομένη συνταγματική τάξη, προσδιορίζει και το χρόνο της θητείας του⁶.

Η θητεία στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι, κατά κανόνα, υποκειμένη στο ρόλο που επιφυλάσσει ένα πολίτευμα στο λειτουργήμα του. Από τη θεωρία της μονοετούς θητείας παραμονής στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, μέχρι την πρακτική της θητείας επτά ετών, διακυμάνθηκε η σκοπιμότητα και ο ρόλος του λειτουργήματος αυτού.

Ο άκρατος κοινοβουλευτισμός, ως πρώτο παράδειγμα, με κυβερνώσα βουλή και με κέντρο επιλογών την πρωθυπουργία, περιόρισε, σε ελά-

χιστες ιστορικές εξελίξεις, τη θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ένα χρόνο, ενώ, αντίθετα, η επιμήκυνση του χρόνου της θητείας σε επτά έτη αποδείκνυε απόκλιση προεδρικής παντοδυναμίας. Το σύνθημα πάντως του χρόνου της θητείας, σε πολίτευμα κοινοβουλευτικής και προεδρικής δημοκρατίας, ανέρχεται σε τέσσερα ή πέντε έτη.

Ο χρόνος της θητείας αποτυπώνει την προσωπική συμβολή του Προέδρου της Δημοκρατίας, γιατί η αυξομειώσή του επιτρέπει ή αποτρέπει τον επηρεασμό του συγκεκριμένου προσώπου, ως Προέδρου της Δημοκρατίας, στην εξέλιξη και την επεξεργασία των θεσμών⁷.

Η σημασία του συγκεκριμένου προσώπου στη διαμόρφωση, επεξεργασία και εξέλιξη των πολιτειακών θεσμών, είναι ανάλογη της επίδρασης της προσωπικότητας στο ιστορικό πολιτικό γίγνεσθαι. Στο χώρο της πολιτικής εξουσίας διαμορφώθηκαν νέοι θεσμοί και παλαιοί θεσμοί ανατράπηκαν, τότε με την ψήφο, τότε με την παρέμβαση ή τότε με τα όπλα που κατηύθυναν προσωπικότητες, οι οποίες ταυτίστηκαν με το έθνος, ενσάρκωσαν το Κράτος ή εξέφρασαν ένα συγκεκριμένο λαό στην ιστορική του πορεία.

Από μιάν άλλη άποψη, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η αναλογία επηρεασμού του ηγέτη στη διαμόρφωση των πολιτικών θεσμών, είναι πύο πυκνή σε σχέση με το διαμορφωτή της ιστορικής μοίρας ενός λαού. Ο λόγος είναι ότι στην πρώτη περίπτωση, προϋπάρχει μία πορεία και η ανάγκη μεταρρύθμισης των θεσμών που δεν ανατρέπει την ορισμένη μοίρα ενός λαού, ενώ στη δεύτερη περίπτωση οι αναμορφώσεις προκαλούν στασιμότητα στην ιστορική εξέλιξη που προηγήθηκε. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι, πολλές φορές, η θεσμική αναμόρφωση δεν επηρέασε αποφασιστικά την ιστορική εξέλιξη ενός λαού⁸.

Βέβαια, οι δύο αυτές κατηγορίες, αλληλοτέμνονται κρίσιμα, με τρόπο που η διαμόρφωση νέας μοίρας ενός λαού, ανατρέπει συνθέμελα το προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο και επαναξιολογεί τις νόρμες δικαίου που θα υιοθετήσει, ενώ, αντίθετα, η μεταβολή του θεσμικού και πολιτικού προφίλ ενός συστήματος δικαίου, επηρεάζει συμπεριφορές και συνήθειες στον τρόπο ζείν και σκέπτεσθαι ενός λαού.

Σε πολλές περιπτώσεις, μέσα στην ιστορία, προσωπικότητες ολκής, οδήγησαν λαούς από ένα θεσμικό πυροτέχνημα, σε ουσιώδεις κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες και από επάλξεις της ίδιας σημασίας, σε αλλαγές του θεσμικού πλαισίου⁹.

Ο κανόνας ότι η θεσμική πολιτειακή δομή είναι επιφαινόμενο κοι-

νωνικοοικονομικών και ηθικών αναταράξεων, δέχεται μετριασμούς στους διαλόγους της εξουσίας, γιατί, ανέλπιστα, το θεσμικό πλαίσιο, από επιφανιόμενο, καθίσταται συχνά προσδιοριστικός παράγων μιας ιστορικής εξέλιξης

Ο μοναρχικός τρόπος διακυβέρνησης, οι εξεγέρσεις, οι επαναστάσεις και τα πραξικοπήματα, μετέβαλαν, στους ιστορικούς χρόνους, δομές και πλαίσια, τόσο στις κοινωνικοοικονομικές λειτουργίες, όσο και στις θεσμικές ρυθμίσεις¹⁰.

Από την επανάσταση του 1789 και μέχρι το πραξικόπημα των αλεξίπτωτιστών της Αλγερίας, το 1958, η Γαλλία, ως παράδειγμα, έζησε χαρακτηριστικές εκδοχές κοινωνικοοικονομικών ανατροπών και βίαιες μεταβολές του θεσμικού της πλαισίου¹¹. Καταστάσεις, πρόσωπα, μονάρχες, στρατάρχες, στρατηγοί διαδραμάτισαν το δικό τους προσωπικό ρόλο, στις κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες και στις θεσμικές μεταβολές. Από το 1789 μέχρι σήμερα, τα χρόνια που πέρασαν σημαδεύουν τη Γαλλία, με αναστατώσεις, επαναστάσεις, συντάγματα, μοναρχίες, πραξικοπήματα που σφυρηλατούνται ανάμεσα σε θεσμούς και πρόσωπα. Ο Δαντών, ο Μαρά, ο Ροβεσπιέρος, οι Ναπολέοντες, ο Λουδοβίκος 18ος, ο Λουδοβίκος - Φίλιππος, ο Mac-Mahon, ο Retain, ο Ντέ Γκώλ, τα κείμενα της γαλλικής επανάστασης, τα μοναρχικά κείμενα, τα δημοκρατικά συντάγματα του 1875, του 1946 και του 1958/1962 το καθένα με την υφή, την πρόθεση και το σκοπό του, ταξινομούσε την ιδεολογική, φιλοσοφική και πολιτική προτίμηση προσώπων και κειμένων, μέσα από τη θητεία στο αξίωμα του αρχηγού του Κράτους. Η συλλογική σύντομη μέσα στο χρόνο, εκτελεστική εξουσία, η κληρονομική διαδοχή, η πολυετής, η ισόβια πρόβλεψη παραμονής του οργάνου της κορυφής της πολιτειακής πυραμίδας, προσέδιδε στο πολίτευμα την πρόγευση των σκοπών της πολιτειακής εξουσίας. Το ίδιο φαινόμενο εκδηλώνεται και στη νεότερη ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία, όπου ο χρόνος θητείας στο λειτούργημα του αρχηγού του Κράτους προμηνύει την πρόβλεψη του σκοπού στην οργάνωση του πολιτειακού βίου.

Η συλλογική οργάνωση της ύπατης εκτελεστικής λειτουργίας στα συντάγματα του Αγώνα του 1822 (Επιδάφρου) και του 1823 (Αστρους), προδίδει την ιδεολογική συγγένεια με τα αδελφά συντάγματα της γαλλικής επανάστασης, ως προς τον τρόπο διαρρύθμισης και χρόνου θητείας της πολιτικής εξουσίας. Η μεταβολή άλλωστε του χρόνου της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας στο σύνταγμα της Τροιζήνας (1827),

φανερώνει την ιδεολογική ταυτότητα με την προεδρική δημοκρατία.

Τα συντάγματα του 1844 και 1864 με την υιοθέτηση της κληρονομικής διαδοχής, περιάγουν την Ελλάδα στη μοναρχία και την ισοβιότητα στην εξουσία του προσώπου του μονάρχη. Αντίθετα, τα δημοκρατικά συντάγματα του 1927 και του 1975/1986, ευθυγραμμίζονται με την κοινοβουλευτική ιδεολογία με τον προσήκοντα κοινοβουλευτικά χρόνο θητείας του προέδρου της δημοκρατίας στο αξίωμά του¹².

Τις ίδιες καταστάσεις παρακολουθούμε και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

4: Οι συνταγματικές ρυθμίσεις κριτήριο ιδεολογικής ταύτισης κατεύθυνσης

Αν παρακολουθήσουμε χρονολογικά και ιδεολογικά τα συντάγματα της Ευρώπης από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, θα διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μία κοινή ιδεολογική συνισταμένη που ταυτίζει το αντικείμενό τους, ως προς το χρόνο της θητείας του αρχηγού του Κράτους.

Συνοπτικά, τέσσερις είναι οι παραδεκτές ιστορικά αρχές που ορίζουν το χρόνο αυτής της θητείας

- Η μοναρχία, με κληρονομική διαδοχή, η οποία καθορίζει το σκοπό της πολιτικής εξουσίας ως μοναρχευόμενο από δεδομένη Αυλή.

- Η κοινοβουλευτική δημοκρατία, η οποία καθορίζει το χρόνο της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας σε τέσσερα ή πέντε χρόνια.

- Η κυβερνώσα βουλή, η οποία καθιερώνει ενιαύσιο, κατά κανόνα, το χρόνο της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας.

- Η προεδρική δημοκρατία και οι παρακάμψεις της (ημιπροεδρικό σύστημα) καθιερώνουν 7ετή θητεία στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο οποίος εξάλλου είναι λαοπρόβλητος.

Θα ανατρέξουμε συνοπτικά στις σελίδες της ευρωπαϊκής πολιτικής και συνταγματικής ιστορίας για να επαληθεύσουμε τον αναγγελθέντα κανόνα της ιδεολογικής κατεύθυνσης των πολιτευμάτων, με κριτήριο το χρόνο της θητείας του αρχηγού του Κράτους στο αξίωμά του. Όπως σημειώθηκε, η γενική αυτή αρχή ακολουθεί τέσσερις ιστορικές καταξιώσεις που έχουν ως κοινό κριτήριο και παρανομαστή, το χρόνο θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας.

α. Γαλλία.

Η Γαλλία με την κοινωνική σύνθεση, την ανοχή της γνώμης και της γνώσης, αλλά και ως σταυροδρόμι των μετακινουμένων ιδεών, υπέστη περισσότερο τις επιδράσεις αυτών των μεταλλαγών, αφού η ίδια, ως ευρωπαϊκή χώρα, καθιέρωσε μερικές από αυτές τις αρχές της ιδεολογικής ταύτισης των πολιτευμάτων, με κριτήριο το χρόνο της θητείας του αρχηγού του Κράτους στο αξίωμά του.

α.- Η μοναρχική δομή στην ιστορική εξέλιξη και επεξεργασία των πολιτικών θεσμών της Γαλλίας, είναι, αυτονομία, κληρονομική. Η κληρονομική διαδοχή στην άσκηση της εξουσίας προσιδιάζει μόνο στα μοναρχικά πολιτεύματα. Την απαράβατη αυτή αρχή συναντάμε στις διατάξεις του δεύτερου κεφαλαίου του συντάγματος του 1791, της Εισαγωγής του συντάγματος 1814, του 1830, του αυτοκρατορικού συντάγματος του 1804 και στις μεταρρυθμίσεις που υπέστη το 1852 και το 1870¹³.

β- Η φερόμενη μοναρχική εξουσία, που κατατείνει στην προσωποποίηση της εξουσίας, στην προοπτική μιας αυτοκρατορίας, απαιτεί 10ετή θητεία που προσφέρεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (σύνταγμα του 1852), πριν καταλήξει σε κληρονομική εξουσία.

γ- Ο συλλογικός τρόπος οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας είναι ένδειξη δυσπιστίας στη μοναρχική δομή της κληρονομικής μοναρχίας, η οποία συνεπάγεται μείωση του χρόνου της θητείας του οργάνου που βρίσκεται στην κορυφή της πολεμειακής πυραμίδας την οποία αποτελούσαν 24 μέλη¹⁴.

Το σύνταγμα του 1793 οργανώνει συλλογικά το εκτελεστικό συμβούλιο, ανανεούμενο περιοδικά. Το σύνταγμα του 1795 εμπιστεύεται την εκτελεστική εξουσία στο Διευθυντήριο των πέντε, ανανεούμενο μερικώς κάθε χρόνο και το σύνταγμα του 1799 αναθέτει την ύπατη λειτουργία σε μία τριανδρία, δεκαετούς θητείας¹⁵.

δ- Με τη δημοκρατία του 1848, ο λαοπρόβλητος Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραμένει στο αξίωμα για τέσσερα χρόνια, επειδή η εξουσία που αναπήδησε από την κομούνα του Παρισιού, είχε δημοκρατική κατεύθυνση¹⁶.

Αντίθετα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας του νόμου της 25ης Φεβρουαρίου 1875 που είναι μέρος του συντάγματος της 3ης γαλλικής δημοκρατίας, έχει θητεία επτά ετών. Ο λόγος, συγκρούσεις δημοκρατικών και μοναρχικών αντιπροσώπων στα νομοθετικά σώματα¹⁷.

ε- Στην ίδια ευθεία των εκτάκτων συνθηκών, βρίσκεται και το κατοχικό σχέδιο συντάγματος του *Petaïn* του 1940 που ήθελε τον αρχηγό του Κράτους υπεύθυνο για δέκα χρόνια της κυβερνητικής λειτουργίας¹⁸.

στ- Στο σύνταγμα της 4ης γαλλικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και στο σύνταγμα του 1958/1962 της 5ης δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται για επτά έτη παρόλο που στην 4η γαλλική δημοκρατία (1946), ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τα νομοθετικά σώματα, ενώ στην 5η δημοκρατία (1958), μετά τη συνταγματική μεταρρύθμιση (1962), ο αρχηγός του Κράτους εκλέγεται από το λαό¹⁹.

β.- Ελλάδα.

Στη χώρα μας, η διανομή των ρόλων του αρχηγού του Κράτους εμφανίζεται σε τετράπλευρο σχήμα.

α.- Στα συνταγματικά κείμενα της Επιδαύρου (1822) και του Άστρους (1823), η εκτελεστική εξουσία είναι συλλογική και έχει ενιαύσια θητεία. Τα συντάγματα αυτά είναι επηρεασμένα από τις πρώτες θορυβώδεις και ακατέργαστες εθνοσυνελεύσεις των πρώτων χρόνων της γαλλικής επανάστασης²⁰.

β.- Το σύνταγμα της Τροιζήνας (1827), στην προσπάθειά του να καταστήσει το πρόσωπο του Κυβερνήτη απαραβίαστο και να υιοθετήσει είδος προεδρικής δημοκρατίας, αύξησε τα χρόνια της θητείας του σε επτά.

Εδώ διακρίνεται η ιδεολογική διαφοροποίηση της πολιτικής εξουσίας μέσα από το χρόνο της θητείας του αρχηγού του Κράτους²¹.

γ.- Τα συντάγματα 1844 και 1864/1911/1952 που εγκαθιστούν μοναρχικό πολίτευμα στην Ελλάδα, ακολουθούν την ιδεολογία της ευρωπαϊκής μοναρχίας, και ως προς την κληρονομική διαδοχή της εξουσίας²².

δ.- Στα συντάγματα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας του μεσοπολέμου (1927) και της μεταπολίτευσης (1975), ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τα νομοθετικά σώματα για πέντε έτη²³.

Ευθυγραμμίζεται με τα κείμενα αυτά η χώρα μας στην πείρα και στην πρακτική της ευρωπαϊκής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας

γ. -Γερμανία.

Με την πτώση της γερμανικής αυτοκρατορίας το 1919, το γερμανικό έθνος έζησε την κοινοβουλευτική δημοκρατία, με εξαίρεση την εποχή της ανόδου του Χίτλερ (1933) στην εξουσία και μέχρι την ήττα του ναζισμού (1945)²⁴.

α- Η πρώτη περίοδος της γερμανικής δημοκρατίας αρχίζει με το σύνταγμα της Βαϊμάρης (1919), το οποίο καθιέρωσε την επταετή θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας, λόγω συνθηκών, εκλεγόμενο από το λαό και δυνάμενο να επανεκλεγεί αμέσως. Πρόκειται για μία ιδεολογία άμεσης σύγκρουσης που στηρίζεται για επτά χρόνια στο λαό και που τελικά οδήγησε στην καταστροφή²⁵.

β- Το μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο σύνταγμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας της Βόννης (1949), παρέδωσε την ανάδειξη του Προέδρου της Δημοκρατίας στην εθνοσυνέλευση για πέντε έτη. Η μεταβολή στο διάστημα των τριάντα ετών που μεσολάβησαν (1919 και 1949), ήταν έκδηλα ιδεολογική, διότι παρέδωσε το λαοπρόβλητο ηγέτη του μεσοπολέμου στα νομοθετικά σώματα για έλεγχο, και μείωσε κατά δύο έτη το χρόνο της θητείας του²⁶.

Η σύγκριση γι' αυτό των δύο συνταγμάτων της γερμανικής δημοκρατίας στον 20ο αιώνα, που εμφανίζουν ως κοινό παρανομαστή στρατιωτική ήττα (1919 και 1945), μεταφέρουν το ιδεολογικό χαρακτηριστικό των συνθηκών που τα δημιούργησαν²⁷.

Το καθένα από αυτά τα συνταγματικά κείμενα της γερμανικής δημοκρατίας έχει την αυτοδύναμη - αντίθετη βέβαια μεταξύ τους - ιδεολογική κατεύθυνση, καθώς αποτυπώνεται στο χρόνο της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας.

δ. - Αυστρία.

Η Αυστρία μοιράστηκε μεγάλο μέρος της μοίρας της με τη Γερμανία, αφενός μεν ως παράλληλη αυστρουγγρική αυτοκρατορία, αντίστοιχη με τη γερμανική, με τα κοινά γνωρίσματα της ανατροπής του συστήματος, λόγω στρατιωτικής ήττας, αφετέρου δε ως προς τη συνύπαρξη των δύο γερμανικής σύνθεσης οντοτήτων, μετά το Αυσλούς²⁸.

α- Σύμφωνα με το ομοσπονδιακό σύνταγμα της αυστριακής δημο-

κρατίας (1920), ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, εκλέγεται από τα νομοθετικά σώματα για θητεία τεσσάρων ετών, γεγονός που πιστοποιεί την ανάγκη του εθισμού στον ιδεολογικό διάλογο της δημοκρατίας²⁹.

β- Το σύνταγμα του 1929 που μεταρρύθμισε το προηγούμενο, δε μετέβαλε το λειτούργημα του Προέδρου της Δημοκρατίας στο αρχικό κείμενο του 1920, που τελικά επανήλθαν σε ισχύ μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου³⁰.

ε. - Βαλτικά Κράτη.

Η Εσθονία, η Λιθουανία και η Λεττονία, συνέχονται και συνδέονται με και από τις μεταβλητές συνθήκες της Βαλτικής.

Ο πολιτικός και ο θεσμικός χάρτης των τριών αυτών χωρών, αποδεικνύει την κοινή μοίρα και ταυτότητά τους, ως εάν να ήθελαν να συνενώσουν τις δυνάμεις τους στην απόκρουση κινδύνων που μπορεί να προέρχονται από τη Ρωσία, τη Σκανδιναβία ή τη Γερμανία³¹.

α- Το σύνταγμα της δημοκρατίας της Εσθονίας του 1920 δε διέκρινε το θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας, αλλά εκείνο του αρχηγού του Κράτους που ηγείτο της κυβερνητικής λειτουργίας, η οποία υπέκειτο στην ψήφο εμπιστοσύνης της εθνοσυνέλευσης, με χρόνο θητείας τριών ετών.

Είναι φανερό ότι η απουσία μιάς διακεκριμένης προσωπικότητας στην κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας, πέραν εκείνης της κυβέρνησης, της οποίας ηγείται αρχηγός του Κράτους, υποκείμενος στην ψήφο των βουλών με περιορισμένο χρόνο θητείας μόνο τριών ετών, αποσκοπούσε να μειώσει στο ελάχιστο την εξουσία ενός οργάνου που έπρεπε να υπακούει στη βουλή. Πρόκειται για ιδεολογική κατεύθυνση κυβερνώσας βουλής που θέτει πάνω από κάθε όργανο την κυριαρχία του λαού.

Το νέο μεταπολεμικό σύνταγμα μετά την αποσύνδεση της Εσθονίας από τη Σοβιετική Ένωση ορίζει πενταετή τη θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας³².

β- Η Λιθουανία με το σύνταγμά της το 1928 συμπίπτει ως προς τον τρόπο δόμησης της εκτελεστικής εξουσίας, την οποία στηρίζει στη ψήφο της εθνοσυνέλευσης και η οποία αποτελείται από την κυβερνητική λειτουργία, προεδρευόμενη από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας,

που εκλέγεται από ειδικό εκλογικό σώμα του έθνους Παραλείπεται και στη χώρα αυτή της Βαλτικής, ο θεσμός του πρωθυπουργού ως κυρίαρχου οργάνου της κυβερνητικής πολιτικής, καθόσον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι εκείνος που προεδρεύει του υπουργικού συμβουλίου. Καθιστά, με τον τρόπο αυτό, ισχυρό το όργανο στο πρόσωπο του Προέδρου της Δημοκρατίας, στον οποίο άλλωστε παραχωρεί χρόνο θητείας επτά ετών. Είναι κι' αυτό μορφή δυναμικής προεδρικής δημοκρατίας, ιδεολογικό γνώρισμα ενός ισχυρού προεδρισμού³³.

Το νέο σύνταγμα μετά την αποσύνδεσή της από την καταρρέουσα Σοβιετική Ένωση, ορίζει πενταετή θητεία για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, δηλαδή του μειώνει κατά δύο έτη σε σχέση με το σύνταγμα του 1922 και του επιτρέπει και δεύτερη εκλογή, ενώ εγκαθιστά το όργανο αυτό λαοπρόβλητο. Δηλαδή η μείωση της επταετίας του 1922 σε χρόνο θητείας πέντε ετών, στο ισχύον σύνταγμα, ανακυκλώνει την ισχυρή θέση του που αποζητούσε πάντοτε το θεσμικό πλαίσιο αυτής της βαλτικής χώρας³⁴.

γ- Η δημοκρατία της Λεττονίας, με το σύνταγμα του 1922 και το σύνταγμα του 1993, ευθυγραμμίζεται, ως προς το χρόνο της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας, με την Εσθονία, αφού εγκαθιστά τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για τρία έτη τον υποτάσσει όμως, ως προς την εκλογή του, στην εθνοσυνέλευση.

Και στη Λεττονία, το ιδεολογικό γνώρισμα της πολιτικής εξουσίας, κατευθύνεται σε μια προσπάθεια αποφυγής ισχυρής προσωπικότητας που θα μπορούσε να προσωποποιήσει την εξουσία³⁵.

στ. - Φιλανδία.

Η Φιλανδία έπασχε ανέκαθεν από το σύνδρομο της καταπίεσης από τη Ρωσία. Ο πολιτικός και θεσμικός βίος της ελέγχεται, σ' ένα ευρύ φάσμα εκτίμησης, από τη γειτονική αυτή χώρα³⁶.

Σύμφωνα με το σύνταγμα που δημοσιεύτηκε στο Helsingfors το 1919, υφίσταται μία πλήρης κοινοβουλευτική διάρθρωση στη δόμηση της πολιτικής εξουσίας, όπου διακρίνουμε την εθνοσυνέλευση, τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και το υπουργικό συμβούλιο, επικεφαλής του οποίου είναι ένας υπουργός.

Δηλαδή, αυτός ο υπουργός, αν και προεδρεύει του υπουργικού συμβουλίου, δεν αναφέρεται ως πρωθυπουργός, αλλά πρόεδρος του

υπουργικού συμβουλίου. Η ευθεία έκλειψη του λειτουργήματος του πρωθυπουργού από το πολίτευμα της Φιλανδίας, διευκολύνει το έθνος να συσπειρώνεται στον εκλεγόμενο από το λαό Πρόεδρο της Δημοκρατίας, για χρόνο θητείας έξι ετών³⁷.

Και στη Φιλανδία, η ιδεολογία του πολιτεύματος, προσδέεται σε μια ανάγκη αμυντικής πολιτικής, στο λειτούργημα του Προέδρου της Δημοκρατίας, το οποίο διαθέτει χρόνο θητείας έξι ετών και προεδρία του υπουργικού συμβουλίου.

ξ. - Πολωνία.

Η πολωνική δημοκρατία υπέστη τους απόηχους των συγκρούσεων των συνόρων, ανάμεσα σε δύο Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής - τη Ρωσία και τη Γερμανία. Οι θεσμοί της και το πολιτικό τοπίο αυτής της ευρωπαϊκής χώρας, δέχτηκαν τους επηρεασμούς της χωρικής ανάπτυξής της, ανάμεσα σ' αυτές τις δύο Δυνάμεις.

Το σύνταγμα της Πολωνίας του 1918, όπως αναθεωρήθηκε το 1926, προβάλλει τη μοιρολατρία των συνθηκών αυτού του έθνους από την εισαγωγή του ήδη, αναφερόμενο στον παντοδύναμο θεό που χάρισε σ' αυτό την ελευθερία του, μετά από ενάμιση αιώνα δουλείας³⁸.

Ο πρόεδρος της Πολωνίας στο παραπάνω σύνταγμα, εκλέγεται από την εθνοσυνέλευση για επτά χρόνια. Υπάρχει εδώ η σύμπτωση του έθνους μέσα από τη σύγκλιση της θέλησης των δύο νομοθετικών σωμάτων και της μακράς θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας, με την έννοια του προστάτη του Έθνους.

η. - Τσεχοσλοβακία.

Το 1918, δημοσιεύτηκε το προσωρινό σύνταγμα της τσεχοσλοβακικής δημοκρατίας και το 1920 το οριστικό θεσμικό πλαίσιο ενός έθνους που ταλαιπωρήθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, τόσο για την επιβίωση της δημοκρατίας, όσο και για τη διατήρηση της εθνότητάς του, ως αντικειμένου της ελεύθερης λειτουργίας του.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στο αναφερόμενο συνταγματικό κείμενο εκλέγεται από την εθνοσυνέλευση και ο χρόνος θητείας του είναι επταετής. Και στην περίπτωση αυτή, όπως στην Πολωνία, η τσεχοσλο-

βασιική δημοκρατία, με τη συνένωση των δύο βουλών στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας και το μακρύ χρόνο της θητείας, ικανοποιεί ιδεολογική ανάγκη που εκφράζει ο εθνικός κίνδυνος³⁹.

θ. - Ιταλία.

Η ιταλική δημοκρατία είναι απότοκη των πολεμικών συνθηκών μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο και αποτελεί πραγμάτωση ονείρου, ύστερα από μισό αιώνα, όταν η μοναρχία και ο φασισμός προσπάθησαν να εμποδίσουν την εγκατάσταση της δημοκρατίας σ' αυτή τη μεσογειακή χώρα⁴⁰.

Ως εκ τούτου, η ιταλική δημοκρατία, θεμελιώθηκε σ' ένα πιό επεξεργασμένο σύνταγμα, μέσα από το οποίο αναπήδησε ένας εκλογικευμένος κοινοβουλευτισμός και υιοθετήθηκαν αρχές του σύγχρονου κράτους και της κοινωνικής δημοκρατίας.

Το σύνταγμα του 1948 υιοθέτησε επταετή θητεία για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας που εκλέγεται από τις δύο βουλές και θέλησε μ' αυτή τη χρονικά μεγάλη διάρκεια, να εμπεδώσει το κοινωνικοπολιτικό κλίμα στη χώρα της κομματοκρατίας⁴¹.

Ιδεολογία της ιταλικής δημοκρατίας, δεν είναι η εθνική φροντίδα, αλλά η κοινωνικοπολιτική αστάθεια.

ι. - Πορτογαλία.

Η πορτογαλική δημοκρατία βγήκε από τα σπλάγχνα μιάς ολιγόχρονης μοναρχίας και παρόλο που δικτατορικά καθεστώτα τάραξαν την πορεία της δημοκρατικής εξέλιξής της, μπόρεσε να σταθεροποιηθεί.

Με αυτά τα δεδομένα, ο χρόνος της θητείας του προέδρου της πορτογαλικής δημοκρατίας, είναι ξένος προς συγκεκριμένη σκοπιμότητα ή αναγκαιότητα, παραμένει δε, αυτός ο χρόνος της θητείας, ως ιδεολογία του διαλόγου⁴².

Στην πορτογαλική δημοκρατία, ο αρχηγός του Κράτους εκλέγεται από το λαό για πέντε έτη και ερμηνεύεται ως μετριασμένη έξαρση ενός κοινοβουλευτικού πολιτεύματος⁴³.

Από τις προηγούμενες αναφορές, προκύπτει με έμφαση η σχέση των ιδεολογικών μηνυμάτων, εθνικού ή πολιτικού, μιας χώρας με τον χρόνο θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πολιτική επιστήμη αναζητά στο θεσμικό πλαίσιο τους τρόπους συμπεριφοράς στα πολιτειακά μεγέθη που σαρκώνουν ευχές, ελπίδες και ανάγκες μέσα στη λειτουργία θεσμών, λειτουργημάτων και αξιωμάτων.

Το αξίωμα του αρχηγού του Κράτους είναι το πλέον επιτήδειο θεσμικό κέντρο, στη λειτουργία του οποίου εναποτίθεται, κατά γενικό κανόνα, η παραμυθία ενός έθνους που επικαλείται το παρελθόν, ενδυναμώνεται στο παρόν και αισιοδοξεί για το μέλλον.

Από τη συγκριτική ανάπτυξη που έγινε κατά την περιόδευση στις ευρωπαϊκές χώρες, με κλασική ευθύτητα, αποδείχτηκε ότι ο χρόνος της θητείας του αρχηγού του Κράτους, αποτελεί, γενικά, κριτήριο της ιδεολογίας των κατευθύνσεων της εθνικής ή πολιτικής εξουσίας. Μπορούμε, με αυτά τα πρώτα δεδομένα, να θεμελιώσουμε δύο κατηγορίες ταξινόμησης, ως προς την ενατένιση και πέντε κατηγορίες ως προς την κλιμάκωση των εμφανιζομένων κατηγοριών.

Ως προς την ταξινόμηση, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχουν δύο θεμελιακές κατηγορίες που τέμνονται ως προς την πρόθεση σε σχέση με το χρόνο θητείας του αρχηγού του Κράτους, από τις οποίες, η μεν πρώτη διαπιστώνεται από την εθνική ανάγκη της ιδεολογίας, η δε δεύτερη συλλαμβάνεται στους χώρους της πολιτικής ιδεολογίας.

Η πρώτη κατηγορία, αναζητά πρόεδρο μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας, αναδεικνυόμενο από την εθνοσυνέλευση, ενώ η δεύτερη επιτρέπει το παιγνίδισμα του διαλόγου στην ιδεολογία

Από την άποψη εξάλλου των κατηγοριών της κλιμάκωσης του χρόνου της θητείας, διαπιστώνουμε ότι,

- η μοναρχία στηρίζεται στη διαιώνιση μιας Αυλής.
- η αυτοκρατορική δομή στηρίζεται στην ενδεχόμενη κληρονομική διαδοχή ή στην ισοβιότητα.
- η κοινοβουλευτική δημοκρατία περιορίζεται στα 4 - 5 χρόνια θητείας, με παροξυσμούς επταετίας.
- το πολίτευμα της κυβερνώσας βουλής, διακινείται από 1- 3 χρόνια θητείας.
- ο παρεμβατικός κοινοβουλευτισμός με αιχμές προεδρισμού δίνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας εξουσία με θητεία επτά ετών.

Αυτές οι κλιμακώσεις είναι φυσικά ενδεικτικές, γιατί το στοιχείο της εθνικής αναγκαιότητας μεταβάλλει τον ορισμό της ιδεολογικής κατεύθυνσης.

Πάντως ο χρόνος της θητείας του αρχηγού του Κράτους ως θεσμικής οντότητας, είναι ένα από τα στοιχεία μελέτης των θεσμών με την ιδεολογία της κατεύθυνσης της πολιτικής εξουσίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. P. Bastid, *La notion de Chef d'Etat*, Παρίσι, Les cours de Droit, 1959-1960. Δ. Βεξανής, *Ο ανώτατος Αρχων*, Το Νομικόν, 2η έκδ., Αθήνα 1944. Σπ. Μαυρεζίνης, *Ο ανώτατος Αρχων εις τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα*, Πυρσός, Αθήνα 1935. J. Barthelemy, *Le rôle du pouvoir executif dans les Republiques modernes*, Giard et Briere. Παρίσι 1906. M. Dendias, *Le renforcement des pouvoirs du chef de l'Etat dans la démocratie parlementaire*, E. de Boccard, Παρίσι 1932. M. Duverger, *La Vie Republique et le régime présidentiel*, Fayard, Παρίσι 1961, του ίδιου, *La monarchie republicaine*, Laffont. Παρίσι 1974. P.M. Gaudemet, *Le pouvoir executif dans les pays occidentaux*. Montchretien, Παρίσι 1966. E. Giraud, *Le pouvoir executif dans les démocraties d'Europe et d'Amérique*. E. Gordon, *La responsabilité du chef de l'Etat dans la pratique constitutionnelle recente*, Rec. Sirey, Παρίσι 1931, του ίδιου, *Les nouvelles constitutionnelles européennes et le rôle du chef de l'Etat*, Rec. Sirey, Παρίσι 1932. L. Hamon - A. Mabileau. *La personnalisation de pouvoir*, PUF, Παρίσι 1964. A. Mathiot, *Le pouvoir executif dans les démocraties d'occident*, Cours I.E.P., Παρίσι 1967-1968. B. Mirkiné - Guetzevitch. *Les nouvelles tendances du droit constitutionnel* L. G. D.J., Παρίσι 1936. Τ. Πιπινέλιω. *Αι πολιτειακαί βάσεις βιαιλικών και δημοκρατικών πολιτευμάτων*. Αθήνα 1924. S. Spadati. *Il capo dello Stato*, Jandi - Sapi. Ρώμη 1962. Κ. Ζηλεμένος, *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στο νέο πολίτευμα*, Αθήνα 1978, του ίδιου, *Ο πρωθυπουργός στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα*, Αθήνα 1978, του ίδιου, *Προβληματισμοί της σύγχρονης δημοκρατίας*. Αθήνα 1975. Γ. Αναστασιάδης, «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και το κοινοβουλευτικό πολίτευμα», *ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*, Αθήνα 1982. Α. Αντωνιάκοπουλος, *Εισαγωγή στην ιστορία των πολιτικών ιδεών των νεότερων χρόνων*, Σάκκουλας. Αθήνα 1980.

2. Η κρατούσα άποψη στη θεωρία δεν αποδέχεται ως κριτήριο του πολιτεύματος μιας χώρας το αιρετό ή κληρονομικό στο αξίωμα του Αρχηγού του Κράτους, επειδή, κατά τη θεωρία αυτή, μία μοναρχία μπορεί να έχει περισσότερη δημοκρατία από ένα σύστημα κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η αντίθετη προς την άρχουσα θεωρία άποψη υποστηρίζει ότι σε δύο πολιτεύματα με την ίδια επεξεργασία των θεσμών, το πολίτευμα της ενλλασόμενης προσωπικότητας στην κορυφή της πολιτειακής πυραμίδας εγγιγνείται ανετότερα τη δημοκρατία.

3. Το θέμα του ορισμού της δημοκρατίας, προκάλεσε ατέλειωτες συζητήσεις, στη φιλοσοφία, στην πολιτική σχέση και στις σελίδες του συνταγματικού δικαίου. Αναφέ-

ρομαι στην πρόσφατη βιβλιογραφία. Πρβλ. Une histoire de la démocratie en Europe. *LE MONDE*, Παρίσι, 1991, O. Duhamel, *Les démocraties*, Seuil, Παρίσι 1993, του ιδίου, *La pensée Politique, Situations de la Démocratie*, Gallimard - Le Seuil, Παρίσι 1993, Ch. Debbsch - J - M. Pontier, *Introduction a la politique*, Précis Dalloz - 3η έκδ., Παρίσι 1991, D. Gaxie, *La démocratie représentative*, Montchretien, Παρίσι 1993, J - M. Guehenno, *La fin de la démocratie*, Flammarion, Παρίσι 1993, A. Touraine, *Qu'est - ce que la démocratie?* Fayard, Παρίσι 1994, C. Mouff, *Le politique et ses enjeux - Pour une démocratie plurielle*, La Découverte - Mauss, Παρίσι 1994, B. Kriegel, *Propos sur la démocratie*, Descartes, Παρίσι 1994, R. Quenea, *Traité des vertus démocratiques*, Gallimard, Παρίσι 1993, G. Boisment κ. ά., *Les formes modernes de la démocratie*, Harmattan, Παρίσι 1992, E. Balibar, *Les frontières de la démocratie*, La découverte, Παρίσι 1992, *LE MONDE*, «Les grands entretiens», (*Le Monde*, Παρίσι 1994), A. Minc, *L' ivresse démocratique*, Gallimard, Παρίσι 1995, S. Bowles - H. Gintis, *La démocratie post-libérale*, La Découverte, Παρίσι 1986, S. Berstein, *Démocraties, régimes autoritaires et totalitarisme au XXe siècle*, Hachette, Παρίσι 1983.

4. Πρβλ. J. Massot, *Chef de l' Etat et Chef du gouvernement*, La Documentation Française, Παρίσι 1993.

5. Πρβλ. και E. Balibar, *Les frontières de la démocratie*, La découverte, Παρίσι 1992.

6. Πρβλ. και G. Boismenu κ. ά., *Les formes, modernes de la démocratie*, Harmattan, Παρίσι 1992.

7. Το γεγονός της προσωποποίησης της εξουσίας είναι προσοδεδεμένο με το χρόνο θητείας του αρχηγού του Κράτους στην εξουσία.

8. Η 5η γαλλική δημοκρατία, την οποία αρνούσαν όλες οι δημοκρατικές δυνάμεις στη χώρα που γεννήθηκε, κατόρθωσε να συνενώσει όλες τις πολιτικές δυνάμεις της Γαλλίας και να σταθεροποιήσει τη θέση της με τα 14 χρόνια θητείας του αρονουμένου το θεσμικό πλαίσιο της 5ης δημοκρατίας Mitterand στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Την επίδραση αυτή διακρίνουμε κατεξοχήν και στην ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία, όπως το μοναρχικό σύνταγμα του 1844, το οποίο διέκοψε οριστικά τη θεσμική εξέλιξη της δημοκρατίας την οποία είχαν εξαγγείλει τα συντάγματα 1822, 1823 και 1827.

9. Είναι η περίπτωση του De Gaulle με το σύνταγμα του 1958.

10. Το παράδειγμα της γαλλικής επανάστασης.

11. Ιδίως, J. J. Chevalier, *Histoire de la pensée politique*, Payot, Παρίσι 1993.

12. Κ. Ζηλεμένος, *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στο νέο πολίτευμα*, Α. Σάικουλας, Αθήνα 1978.

13. M. Duverger, *Constitutions et documents politiques*, Themis, PUF, Παρίσι 1957.

14. J. Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, Παρίσι 1991.

15. 1789 et l' invention de la constitution, *La pensée juridique moderne* L.G.D.J., Παρίσι 1994.

16. Σύμφωνα με το άρθρο 43 του γαλλικού συντάγματος 1848, ο γαλλικός λαός αναθέτει την εξουσία σε ένα πολίτη με τον τίτλο του Προέδρου της Δημοκρατίας.

17. Πρβλ. M. Duverger, ό.π...

18. M. Duverger, ό.π...

19. O. Duhamel - J. L. Parodi, *La constitution de la cinquième République*, Presses de la fondation nationale des sciences politiques, Παρίσι 1988 και B. Lacroix - J. Lagtoye, *Le*

President de la République, Presses de la fondation nationale des sciences politiques, Παρίσι 1992.

20. Η. Κυριακόπουλος, *Τα συντάγματα της Ελλάδος*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1960.

21. Κ. Ζηλεμένος, *Η μορφή του πολιτεύματος και το πρόβλημα της δημοκρατίας στην Ελλάδα*, Αθήνα 1974.

22. Αλ. Σβώλος, *Τα ελληνικά συντάγματα 1822 -1952*, Στοχαστής, Αθήνα 1972.

23. Κ. Σταμάτης, *Ο ελληνικός νομικός ιδεολογισμός στο μεσοπόλεμο*, Σάκκουλας, Αθήνα 1984.

24. P - A. Bois, *Les institutions allemandes*, Que sais je? PUF, Παρίσι 1971.

25. A. Kaes - M. Jay - Ed. Dimendberg, *The Weimar Republic*, University of California Press, Λονδίνο 1994, P. Gay, *Le suicide d' une République*, Calmann - Levy, Παρίσι 1968 και G. Castellani, *L' Allemagne de Weimar 1918 -1933*, A. Colin, Παρίσι 1969.

26. A. Grosser, *L' Allemagne de l' occident -1945 - 1952*, Gallimard, Παρίσι 1952, του ίδιου, *La démocratie de Bonn*, A. Colin, Παρίσι 1958.

27. A. Gossier - H. Menudier, *La vie politique en Allemagne fédérale*, A. Colin, Παρίσι 1970 και Ch Eisenmann, *Bonn et Weimar*, Παρίσι 1950.

28. A. Verdier, *La Constitution fédérale de la République d' Autriche*, Παρίσι 1924, R. Trazit, *La constitution autrichienne*, Τουλούζη 1925, και B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions européennes*, PUF, Παρίσι 1951 και A. Muzard, *L' évolution constitutionnelle de l' Autriche de 1919 à 1938* (Διδ. Διατριβή), Παρίσι 1938.

29. Guetzevitch, *ό.π...*

30. Guetzevitch, *ό.π...*

31. Μ. Μαρούλη - Ζηλεμένου, *Βαλτικές χώρες*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα 1991.

32. Θ. Χίου - Μανιατοπούλου, *Τα βαλτικά κράτη και η νέα ευρωπαϊκή τάξη*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα 1991.

33. Rouzier, *La constitution de Lithuanie et le statut de Memel*, Τουλούζη 1926.

34. C. R. Rusta, «Le statut international de l' Esthonie et la reconnaissance des nouveaux Etats», *Revue de droit international*, Παρίσι 1928.

35. B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions européenne*, *ό.π...*

36. B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions européennes*, *ό.π...*

37. B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions européennes*, *ό.π...*

38. B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions européennes*, *ό.π...*

39. B. Mirkin - Guetzevitch, *Les constitutions de l' Europe nouvelle*, De la grave. Παρίσι 1930.

40. G. Maranini, *L' Italie*, L.G.D.J., Παρίσι 1961.

41. F. Pergolesi, *Diritto costituzionale*, Πάδοβα, Μιλάνο, 1955.

42. Κ. Μαυριάς - Α. Παντελής, *Συνταγματικά κείμενα*, Α. Σάκκουλας, Αθήνα, 1990.

43. M. Duverger, *Constitutions et documents politiques*, PUF, Παρίσι 1989.